

ЛИТЕРАТУРА

ИЗВОРИ

Димитријевић, Јелена. *Фати-султан; Сафи-ханум; Мејрем-ханум*. Београд: Штампарија „Доситије Обрадовић“, 1907.

Димитријевић, Јелена. *Нове*. Београд: Српска књижевна задруга, 1912.

Димитријевић, Јелена. *Седам мора и три океана: путем око света*. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије, 1940.

Димитријевић, Јелена. *Писма из Ниша о харемима* (предговор Слободанка Пековић), Београд, Горњи Милановац: Народна библиотека Србије, Дечије новине, 1986 (фототипско издање).

Димитријевић, Јелена. *Писма из Солуна* (прир. В. Бошковић, Д.Аничкић), Лозница: Карпос, 2008 (на српском и грчком језику).

Станковић, Бора. *Нечиста крв*. Београд: издање пишчево, 1910.

Стефановић Караџић, Вук. *Српске народне пјесме; женске*. Београд: Просвета, 1953.

СЕКУНДАРНА ЛИТЕРАТУРА

Krnjević, Hatidža. *Živi palimpsesti ili o usmenoj poeziji*, Beograd:Nolit, 1980.

Петковић, Новица. *Два српска романа: студије о Нечистој крви и Сеобама*. Београд: Народна књига, 1988.

Slavica Garonja Radovanac

Faculty of Philology and Arts
University of Kragujevac

Turkish women and turkish topics in the early prose of Jelena Dimitrijević

In her early literary phase, Jelena Dimitrijević dedicated one poetry collection (*Jelena's Poems*), two novels (*Letters from Nis on Harems, Nove*), one travelogue (*Letters from Salonica*) and three short stories (*Fatih-Sultan, Safi-Khanum and Meyrem-Khanum*) to Turkish women, that is, “Turkish topics.” While her novels and travelogues have mostly been well researched, her short stories remain almost unknown. The topic of this paper will be the three aforementioned short stories (published together in one book in 1907). We will discuss *Fatih-Sultan* in great detail, while we will touch on the content of the other two short stories at the end of the paper in order to demonstrate the similarity of themes and motives. Aside from cultural and historical values of the early prose phase of Jelena Dimitrijević's literary work, we will also present its literary-aesthetic values.

Keywords: early prose, “Turkish topics”, the Balkans

Јована М. Реба

Карловачка гимназија
Сремски Карловци

УДК
821.163.41.09 Димитријевић Ј.
305-055.2
DOI

<https://doi.org/10.18485/jdimitrijevic.2018.ch13>

Спектар родних трансформација у *Писмима из Ниша о харемима* Јелене Димитријевић

У овом раду се анализира контроверзан уметнички сегмент путописног текста *Писма из Ниша о харемима* (1897) Јелене Димитријевић (1862–1945). Проучавани су следећи елементи: представа харемске културе и однос према женској сексуалности и лезбејској пракси у муслиманском друштву. На примерима из текста, демонстрира се на који је начин Јелена Димитријевић демистификовала харемски ентитет. У закључним разматрањима истиче се да је књижевница (у својем путописном извештају) открила женску поткултуру која симболизује отпор према мушкој доминацији на социјалном, културном, али и на сексуалном плану. Указали смо да турски однос према сексуалности, као концепту расплинутом између биолошког, друштвеног и физичког, функционише на неколико нивоа: кроз теоријско поштовање религиозних и моралних закона, али и кроз животну праксу која се заснива на моделирању ових правила, практиковањем хомосексуалних/лезбејских односа, што је последица ригидног система, али уједно укључује потпуну слободу у истраживању и померању граница сексуалног задовољства. Иновативном родном експертизом табуизираних женске сексуалности, Јелена Димитријевић се приближила савременом интернационалном феминистичком дискурсу.

Кључне речи: феминистичка теорија, родне улоге, алтеритет, харемска књижевност, трансвестија, трансродност, другост, лезбејство

Дело *Писма из Ниша о харемима* је документарно-дидактички путопис о животу и положају жена у харемима у Нишу, као и о свадбеним и религиозним обичајима. У књижевно-формалном погледу, дело остварује континуитет са бројним путописима који су били објављивани не само као засебне књиге, већ и свакодневно, у дневној штампи и периодици. Међутим, садржај *Писама* Јелене Димитријевић је уникатан, јер у себи крије свеобухватну и верну слику мистичног женског света, утолико привлачнијег јер је вековима био конзистентни део мултикултурне стварности ових географских простора, а никада није изгубио ознаку забрањеног и непознатог. Стога, списатељчина улога у откривању мистерије има родни значај, јер једино жена може непосредно да извести о харемском идентитету.

Истражујући женски пол Истока и Запада, Јелена Димитријевић је проблематизовала појам традиционалне фалогоцентричне историје, уписујући аутентично женско искуство у ту исту историју. У анализи проблематике сексуалности у њеним путописима, појам алтеритет има веома значајно место. У овом раду ћемо показати на примерима из дела *Писма из Ниша о харемима* како је књижевница писала о табуизираној теми лезбејског односа у турским харемима, чиме је наметнула доминантној патријархалној култури сведочанство о постојању сексуалног алтеритета. Постојање овог субверзивног елемента је у тадашњој рецепцији у потпуности

игнорисано, у складу са патријархалном тенденцијом негације свега што одступа од друштвено прихватљивог. Данас, у светлу феминистичких и гинокритичких истраживања, овај аспект дела је веома значајан јер отвара низ питања, од анализе самог односа списатељице према лезбејском понашању, до дискусије о томе да ли она описује лезбејску поткултуру у оквиру женске културе, или отпор доминантној патријархалној култури.

Харемска култура је одувек симболизовала еротизовану фантазму о микропростору у којем егзистирају лепотице, обдарене талентима, чија је основна функција задовољење мушких жеља. Оваква слика се обликовала преко књижевних дела писаца из 19. века, који су у центар свог интересовања поставили оријентални свет. Према речима научнице Рејне Луис (Reina Lewis), могу се поделити на два типа. На првом месту су текстови у домену фикције које су писали мушкарци. С обзиром на то да у хареме нису могли физички крочити, креирали су његову слику у складу са личном имагинацијом, предрасудама и секундарним изворима знања. Други тип се односио на текстуалне резултате истраживачких авантура жена, који се дефинишу као аутентични, истинити и објективни искази. Путнице из западних земаља приступале су женској проблематици са позиција хришћанских, евроцентричних вредности и оштро критиковале ропски положај муслиманки, доживљавајући их, по речима Светлане Слапшак, првенствено као „симбол женске потлачености“.¹ Писањем о харемима списатељице су имале привилегован положај у књижевним круговима јер су презентовале свет у који ниједан мушкарац није могао да крочи. Најзначајнија књига о харемима у 20. веку била је *Енглескиња у турском харему* (1915) феминисткиње и новинарке Грејс Елисон (Grace Elison), која је тврдила да је положај турских жена првенствено политичко питање и стога је веома ценила младотурски покрет, верујући да ће тековине њихове револуције изменити хиљадугодишњи процес деградације жене и донети им ослобођење.

У складу са тврдњом Едварда Саида (Edward Said) да „свако ко пише о Оријенту (а то важи чак и за Хомера) подразумева (...)

¹ Slapšak, Svetlana, „Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević“. *ProFemina*. br. 15 и 16 (1998): 140.

неко претходно знање о Оријенту, према којем се односи и на које се ослања“,² морамо нагласити да је Јелена Димитријевић читала дела западноевропских писаца који су писали о харемима, али је такође била у повлашћеном положају у односу на стране списатељице (са Запада) које су боравиле на Истоку – захваљујући својем хетерогеном балканском културном идентитету.

Описујући ноћна харемска весеља као саставни део свадбених свечаности, Јелена Димитријевић је ставила акценат на специфични облик људске праксе, чија ће анализа дати њеном целокупном стваралаштву посебну арому и валер контраверзе, али и унети нови елемент у српску књижевност, који чак и у савременом добу представља табу. То је тема трансродног и хомосексуалног понашања – специфичног односа међу женама у харемима, која се јавља већ у раној поезији списатељице (доживљавање лепоте и сензуалности жене, описи лезбејског љубавног троугла), и у прозном стваралаштву (кроз анализу веза међу женама у роману *Нове*), као и у путописима – кроз специфичност описа жена са којима је списатељица долазила у додир.

Једна невестина рођака, Цариграђанка, девојка, приближаваше јој се (Али-беговој рођаци, прим. Ј. Р.), зборећи јој:

– Тебе ћу, ханум, ја да послужим: желиш ли горку каву или слатку, реци ми!

Њено се лице зажари; блажен осмех развуче јој усне – гледајући у девојку загушљивим гласом изустити:

– Хоћу такву – као што си ти.

Девојка се осмехну – донесе јој слатку.

Једна примети њено узбуђење, пришапта јој:

– Где ли је Хасан-агиница!

Њу ове речи наљутише, те се с гневом окрете својој пријатељици:

– Хасан-агиницу да продам, Стамболки шећер да купим; је ли је доста?

2 Саид, Едвард, *Оријентализам*, (Земун/Београд: Библиотека XX век. Чигоја штампа, 2000), 34.

– Ти се, чини ми се срдити? Немој, сети се изреке, коју измислише арапски мудраци: „Бујица долази, пролази – песак остаје....“³

Овај пасаж има неколико значења. Чињеница је да Јелена Димитријевић, у друштвено-политичком и историјском моменту писања дела није могла отворено да анализира тему лезбејске љубави, као ни да обзнани свој став о томе. Стога, она се повлачи из ове сцене, пуштајући своје јунакиње да говоре. Еротска узајамна привлачност између Цариграђанке и Али-бегове рођаке је означена тоналитетом гласа („загушљивим гласом изустити“), метонимијском игром речи (варијације значења атрибута који се односе на речи „кафа“ и „девојка“), и увођењем сведока (пријатељице) која је дешифровала наведене појмове, те као противтежу очигледној љубавној игри, поставила супарницу (Хасанагиницу). Поента, илустрована кроз арапску пословицу, добија следеће значење: Хасанагиница репрезентује симбол љубави (и сталности) у поредбеном односу са Цариграђанком као симболом страсти (и пролазности).

Даље, значајно је да у овој сцени очигледна еротска жеља не само да не изазива чуђење, или хомофобичну реакцију, већ је реципирана као природна и уобичајена, што много говори о традицији лезбејских искустава у харемској заједници. Муслимански свет има јасно утврђену дистинкцију на женску животну праксу и мушку. Жене долазе у додир само са оним мушкарцима са којима су у блиском крвном сродству (отац/брат/син). Иако се у центру интересовања, потреба и свих активности муслиманске жене налази мушкарац – он је најмање (физички) присутна фигура у њеном животу.

Разумевање дискурса о трансродности у турском схватању морала било је потпуно другачије од европског, док су (са религијске тачке гледишта) исламски и хришћански ставови готово уједначени: у хришћанској теологији, хомосексуално понашање се сматрало смртним грехом – видом „пожуде“ или „блудничења“, одређеног као његов најгори облик, под називом „peccatum contra

3 Димитријевић, Јелена. *Писма из Ниша о харемима/Ћул-Марикина приказња*, (Ниш: Просвета, 2003): 43.

naturam“ или „грех против природе“. Босански оријенталиста, др Енес Љеваковић наглашава да у исламској религији:

Шеријат строго забрањује и хомосексуалне и лезбијске односе. У једноме хадису наводи се да је Мухамед рекао: Када видите да неко ради оно што је радио Лутов народ (хомосексуални однос), убијте и активног и пасивног учесника. Лезбијски су односи, такођер, строго забрањени и никада не могу бити легални и законити. Починитељи овог кривичног дјела кажњавају се казном дискреционог права судије.⁴

Међутим, историја приватног живота у Турској даје нам на увид сведочанства која су у колизији са постулатима религиозног морала. Мушки хомосексуализам, мушки хареми и педофилија заједно су представљали један од елемената друштвеног реалитета Османског царства. О проблематици хомосексуалности сведочи и амерички историчар Џонатан Дрејк (Jonathan Drake):

У највишим слојевима турског друштва, било је евидентно присуство читавог низа младића (робова), који су куповани на базарима робља, заробљени као ратни плен, или у оквиру 'данка у крви'. У распону од осам до шеснаест година старости, они су пролазили специјалну обуку, која се састојала од еротског песништва и певања, плеса, књижевности и различитих начина да се задовоље мушкарци.⁵

Јелена Димитријевић ниједном речју не уписује свој став о теми сексуалности/лезбејства, али има јаку потребу да лезбејску сцену запише: „Хоћу сад да ти је испричам (анегдоту, прим. Ј. Р.), па макар јој и не било место овде“.⁶ У наставку путописа разрађује мотив лезбејства у односу између истих актерки, кроз игру речи и наговештај жеље:

Фатиме ханума моја познаница и она лепа цариградска девојка, не каносаше се. Једна пита Фатиму:

– А дина ти, што не „удари“ кане?

4 Енес Љеваковић, „Блуд и проституција у свјетлу исламског учења и шеријатско-правних прописа“, *Гласник Ријасета* ИЗ-е у БиХ, бр. 11–12 (2003): 26.

5 Дрејк, Џонатан. „Порок у Турској“, <http://gay-serbia.com/istorija/2007/07-01-30-homoseksualnost-u-turskoj/index.jsp?aid=2609>, (преузето 12. 11. 2010).

6 Димитријевић, Јелена, *Писма из Ниша о харемима/Ћул-Марикина приказња*, (Ниш: Просвета, 2003): 43.

Она јој одговори:

– Она, коју ја милујем, не може ми је ударити: покварила би беле руке беље од лабудових крила. Па кад је овако, проћи ћу и без кане.⁷

Дешифрујући овај вербални сексуални инуендо, Јелена Димитријевић примењује „оријентални“ стил низањем стилских фигура, које треба да истакну мистериозност и сензуалност Фатимине жеље: „Док ово говораше, учини ми се да погледа у Цариграђанку девојку; учини ми се да је вољна, да јој она разбере речи, да јој она чује глас, што дршће као жица на арфи уз коју се певају песме севдалијске“.⁸

У доживљају сцене, Јелена Димитријевић намерно крши правило да је лезбејство ентитет о којем се не говори непосредно, већ искључиво метафорично, те гласно поставља питање Фатими: „А која је то, што је твоја душа милује?“⁹ Ипак, директан одговор не добија, већ бива ућуткана: „Ћути! Чуће хануме, прошапутала ми је, међући кажипрст на своја уста. Хануме су се подгуркивале и смешиле“.¹⁰

У писму под називом „Мала кане ноћ“ („Кјучукк'на геџеси“), кроз дуг монолог, обогаћен лирским дигресијама, Туркиња открива списатељици своју љубавну бол, осећање страсти и чежњу према Цариграђанки, као и страх да њена осећања не буду обелодањена у јавности:

Затекох је (Фатиму, прим. Ј. Р.) у врту невеселу, расејану. Говорила ми је уздрхталим гласом турски, отприлике овако: – Благо мени! Тамо ће бити хареми, а харемско је чедо и моја драга. Вечерас се нећемо мучити ни са бојом ни са каном, вечерас је само игра и песма...песме! Али што им се радујем? Неће ми „пустити“ ни једне речи песмом моја драга. А и ја морам ћутати – хареми су ђаволи, сетили би се. Да ли би било тешко булбулу, кад не би смео певати, а срце га „тера“ на слатко-тужну песму његову?...Познала је да је својом душом милујем, не одговара...Танка је и висока; очи су јој плаве као море и дубоке као оно море, крај којег је рођена, у ком се огледа сав престони град цара царева. Огледа се он

7 Ibid., 63.

8 Ibid.

9 Ibid.

10 Ibid.

и дању и ноћу одавно - и још у њему не потону; а ја сам у њеним очима потонула – чим их видех...¹¹

Љубавна чежња добија епилог у кући невесте, при сусрету Фатиме и Цариграђанке, у којем се њихови поступци и осећања представљају кроз контраст – Фатима је несретна и потиштена, слаба и неспособна да своју чежњу обузда, док је опис достојанствене, прелепе и богато обучене Цариграђанке дат кроз поређење са звездом репатицом (накитом од дијаманата који носи на грудима) – појави се, забљесне све око себе и нестане.

Еротизована игра између двеју Туркиња није и једини пример лезбејског односа у путопису. У наставку књижевница пажљиво прати развој односа између нових актерки – лепе удовице Зехре и богате Солуњанке, која своју љубавну чежњу изражава кроз страсне погледе и на крају, кроз необуздан плач, покушавајући да га представи као „жал за Ниш“, али жене у харему су то прозреле и сажалевају је, зато што ће љубав остати неузвраћена – Зехра је према Солуњанки равнодушна и заводи је само због сујете. Посматрајући ову сцену као аналогну својој љубавној причи, Фатима је објашњава Јелени Димитријевић: „Дала би она много само једном да пољуби њено филцан-око, али узалуд. Зехра је и не гледа. Тешко и њој и мени!“¹² На питање кога воли, Фатима одбија да да директан одговор и уместо тога, указује јој на две присутне жене, које су у емотивној вези. Њихов специфичан однос симболише и облачење у исту одећу: „Погледај оне две у белом оделу... Једнак им је крој хаљина; на глави су им једнаке шамијице; па и цветови су им једнаки“.¹³ Списатељица наглашава да овај лезбејски однос подразумева одсуство типичних карактеристика хетеросексуалног пријатељства међу Туркињама:

Да су само обичне пријатељице криле би једна од друге оно што праве за свадбу као змија ноге, јер су Туркиње себичне. Ако би која похвалила рухо њене пријатељице, завидела би, подсмехнула би се, оговорила је. Завист и оговарање, најглавније су карактерне црте Туркиња.¹⁴

¹¹ Ibid., 66.

¹² Ibid., 75.

¹³ Ibid., 76.

¹⁴ Ibid.

Лезбејска веза подразумева љубомору, због чега љубавнице морају бити усмерене само једна на другу и не смеју показати благонаклоност према трећој особи, јер би изазвале страшну сцену, али тек кад се нађу саме, у интими својих домова, јер су сви морално неприхватљиви облици понашања осуђени на прећуткивање и мистериозност:

А оне две што овако лепо седе једна крај друге неће се оговорити ни за живу главу... Јесте, само у овом случају, код оваке врсте пријатељица, нема зависти, нема оговарања, никад и ни по што. Но и ако нема зависти и оговарања, има нешто друго, ако не горе, а оно страшније. То је силна љубомора. Зар би смела једна од ових двеју да се љубазно разговори или насмеје с којом младицом? Јок, вала. Овде би тек био прави к'јамент. Истина, не одмах у друштву; код куће...¹⁵

Врхунац славља за Туркиње представља плес и игра – најискренији израз њихове емотивности и сензуалности: „Свирале су и певале тихо и лепо, лепше од свирачица: уздисале су, узвикивале, плескале длановима по такту свирке, добацивале речи из песме оној, која им се највише допала...“¹⁶ и на врху градације севдаха и препуштања еротској снази музике: „бацале су цигаре једна другој у крило запаљена палидрвца и цигаре...Зар је само једна отишла кући с прогорелим скутом?“¹⁷ што се може објаснити као облик сексуалности у систему симболичких гестова, који посредно говори о цензури културе из које потичу. Уопштено говорећи, љубавна/еротска тематика је једна од кључних у муслиманској народној поезији – то се огледа у бескрајним низовима песама о љубавној чежњи, страсти и севдаху, које су део свакодневног фолклора, као и плеса са наглашеним еротским елементима. Ови елементи се очитују код женског, али и код мушког пола.

Јелена Димитријевић је градивно развила слику опште занесености и опијености музиком, страшћу и сензуалношћу које она буди у оријенталним женама: следи плес главне чочекиње и

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid., 78.

¹⁷ Ibid.

Зехре (лепе удовице), које синхроним покретима изражавају све фазе љубавне игре: завођење, одбијање, освајање и коначно спајање:

А Ђулсефа (чочекиња, прим. Ј. Р.)? Час леђаше као ветар; час се лелијаше и повијаше као клас. Додирјујући само прстима шарено тле, зваше другу на заталасане од умора груди своје, гледајући је нежно за дуго право у очи. Ова се срђаше на њу, одбијајући је од себе, бегаше; Ђулсефа је опет зваше, трчаше за њом, казиваше јој лицем и очима жарку љубав своју. Ова је опет зваше, трчаше за њом, казиваше јој лицем и очима жарку љубав своју. Ова је отури руком од себе. А кад је трећи пут позва – погледа је нежно, и Ђулсефа њу: полетеше раздрагане и срећне једна другој у наручје...¹⁸

Плес сада иде ка врхунцу, уз врисак егзалтираних жена, које својим гласом и покретом имитирају пуцање пушке. Игра чочека је све бржа и доживљава климакс који се оваплоћује у интезивним, жестоки покретима свих женских тела, чија еротичност прелази у експлицитну сексуалност, која списатељицу запањује и постићује до те мере да није у стању да настави са описом:

– Хопа! хоп! подвикују хануме. А чочеци не сустају, играју – не играју но лете!...

– А! Ха! хаде, џан'м! говори Ата.

– Џан'м! прихвата Ђулсефа.

– Хаде, кузум! Хопа јаврум! узвикују обе сестре црне.

– Јаврум! опет прихвати сама бела Ђулсефа.

Бледи Ђулсефенин образи претворише се у живи пламен; бурно јој одскачу груди, распиње се узано јелече.

И звекет зилова је све бржи, ситнији и најситнији би, кад подвикну Ата:

– Чалка сана, ханумлара бираз!

(Треси себи, ханумама малко!)

– А! ха! Чалка сана, ханумлара, Зејбек! прихватише каде; а чочеци? Затрепереше рукама и...Не, не, ово описати не унем а и не допада ми се, нека остане.¹⁹

После врхунца, чочекиња се сруши у крило Зехре, која њену еротску игру награђује новцем, лепећи јој динаре по лицу. Међутим, ово није крај, него само пауза у низу еротских игара, после које следи најконтраверзнија: „Јашмак (вео)! Фереце! Аман! Харем! захори се кроз пространу одају, пуну жена, страховито“.²⁰ Узбуђење и страх ханума обузима и саму списатељицу:

– Натраг! Харем! изговорих и ја нехотице.

– Јашмак (вео)! Фереце! Аман! запомагаху мусломанке, подижући крајеве од шалвара и дугачких антерија и покривајући њима своја лица.

– Натраг! Харем! изговорих још једном, по потрчах Ешреф-хануми.²¹

Велико узбуђење и метеж међу ханумама био је изазван изненадним упадом мушкарца у харем: „У харемлук се увукао Турчин! – У црном је јевропском руху, на глави му висок фес; леп је: брци су му црни а лице бело као у кадуне!“²²

Улазак мушкарца у забрањену женску територију је најстрожије забрањено муслиманским законима, јер поглед на женско голо тело буди у њему страст и пожуду, што неминовно доводи до блуда. Стога ова сцена има снажан еротски набој, јер представља поигравање забрањеним – мушкарац предузима управо оно због чега жене и јесу сакриване под веловима и затваране у харем – сексуални атак:

Појурио је Ђулсефи, одгурнуо је са Зехрина крила...Привуче Зехру на своје груди – ижљуби јој и очи и лице. Бранила се; удари га руком преко уста, а у том се захори бурно плескање и смех.

Младом Турчину спали су бркови!

– Душман, шта учини!

– Џанс'з (бездушник), поплаши нас!

– Ђаволе солунски! мешаше се с плескањем дланова и смехом.

¹⁸ Ibid., 82.

¹⁹ Ibid., 83.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

Овај млади и лепи Турчин бејаше страсна и лукава Солунка, Емир-ханума.²³

Иако хадиси строго забрањују овакве трансвестије, очито је да су оне репрезентација најскривенијих еротских жеља була. Игра се не зауставља само на томе, већ се даље преображава у домену лезбејског импулса: Солунка изводи трансродни перформанс, само да би задовољила жудњу за Зехром. Посматрајући перформанс са елементима лезбејства и трансвестије, Јелена Димитријевић закључује да су њени узроци далеко комплекснији и да се не могу објаснити само као наивна, детињаста игра. Свесна немогућности да јавно обелодани и јасно дефинише хомоеротичну сцену која се одвија пред њеним очима, због строге књижевне цензуре у историјском моменту писања дела, списатељица се служи индуктивном методом, која захтева читаочев ментални ангажман: указујући на лезбејске елементе (љубљење код Туркиња није уобичајена појава, сем у сексуалном контексту), она посредно наводи читаоца да сам дође до закључка о лезбејству, као облику прихватљивог и уобичајеног односа међу женама у харему:

Шале што су са овим Турчином вођене, од наивности су далеко толико колико устезање у овим приликама од Туркиња. Оне се не љубе ни о великим празницима, ни о највећим свечаностима са својим пријатељицама, па ни са рођакама. Што је у нас при какву честитању љубљење, то су у њих загрљаји и нежно притискивање образ на образ (за време турско и Нишлике Српкиње су се овако здравиле). У игри се пољубац не узима баш онако како би се узео иначе, кад би га дала која од младих младој пријатељици својој.²⁴

Љубавној/лезбејској вези, као релативно уобичајеној појави у харемској заједници, супростављена је законски конституисана веза између две жене – ортакиње (супруге истог човека) која почива на константном осећању мржње:

Госпоја, овде у одаји има љубави. Али има и мржње. Погледај друге две: ону постарију, до Ајше-хануме, и ону младу, до Зехре. (...) Безбели се мрзе кад неће да живе у једној кући. Мустаф-ага је код младе два дана, код старе четири. Боји се

²³ Ibid.

²⁴ Ibid., 94.

да му се стара не расрди, па да га баци – јер она је много богата.²⁵

Намеће се закључак да турски однос према сексуалности, као концепту расплинутом између биолошког, друштвеног и физичког, функционише на неколико нивоа: кроз теоријско поштовање религиозних и моралних закона, и у складу с тим строго утврђени бинаризам: мушка доминација – женска потчињеност, али и кроз животну праксу која се заснива на моделирању ових правила, у складу са потребама појединаца, практиковањем хомосексуалних/ лезбејских односа, који се прећутно прихватају као неминовност ригидног система и паралелно с тим: потпуна слобода у истраживању и померању граница сексуалног задовољства – употребом оба пола (женског и мушког), различитих узраста (одраслих, као и деце) и родним трансформацијама (трансвестија, евнуси и педофилија).

У мистерији харемског живота, лезбејска пракса део је женске вербалне и невербалне комуникације, као и трансвестије (маскирање појединих жена у мушку одећу и у складу с тим сексуални акт с другим женама). Лезбејство се прећутно прихвата као потреба за изражавањем жене као сексуалног бића, која своје биолошке, емотивне и сексуалне потребе усмерава на објекат који јој је доступан, познат и близак – другу жену. Самим тим, лезбејство се не посматра као аномалија, облик лудила, хистерије и болести, што је било уобичајено мишљење психоаналитичких кругова у Западном свету све до краја прве половине 20. века.

Харемски сексуални алтеритет примарно проистиче из неприродне средине у којој жене живе, без мушког елемента. Оне су принуђене да своје природне сексуалне и емотивне потребе реализују кроз лезбејство – то је подсвесна реакција која подразумева превенцију сексуалних фрустрација и психичког незадовољства. Чињеница је да се хомосексуалност у великој мери јавља на местима полне сегрегације људи. Стога су жене принуђене да успоставе у харему структуру – хијерархију у међусобним односима, која уједно задовољава не само њихове биолошке и духовне потребе, већ и емотивне и сексуалне.

²⁵ Ibid., 76.

Можемо поставити питање да ли се лезбејство у харему уопште може означити као вид сексуалне Другости, или је то само природна реакција на апстиненцију коју им религија и друштво намеће. Ова дилема је у складу са теоријама Мишела Фукоа (Michel Foucault), који је тврдио да је хомосексуалност само конструисана искуствена категорија.²⁶ Дата теорија се може применити и на жене, јер су мотиви исти – лезбејство је комплексна алтернатија хетеросексуалности и уједно сексуално одређење извесног броја жена, али такође и (честа) природна реакција особа које су физички присиљене на хетеросексуалну апстиненцију или ограничавање (у харемима, затворима и др).

Овај уметнички сегмент *Писама из Ниша о харемима* представља антрополошку и родну експертизу женске сексуалности у турском харему. Услед своје иновативности, транспарентности и феминистичке оријентисаности, није могао да буде препознат у традиционалној култури са наглашеним мушким принципом. Тек сада тексту можемо приступити отворено, објективно и комплексно, ослобођени верских, родних и националних предрасуда.

ЛИТЕРАТУРА

Димитријевић, Јелена. *Писма из Ниша о харемима/Бул-Марикина приказња*. Ниш: Просвета, 2003.

Дрејк, Џонатан. „Порок у Турској“, <http://gay-serbia.com/istorija/2007/07-01-30-homoseksualnost-u-turskoj/index.jsp?aid=2609> (преузето 12.11.2010.)

Федермајер, Ева. „Нова црквиња и маскарада“, http://www.womenngo.org.rs/sajt/sajt/izdanja/zenske_studije/zs_s10/crnac.html (преузето 7.09.2010.)

Фуко, Мишел. „Повијест сексуалности 3“, http://sh.wikipedia.org/wiki/Michel_Foucault_i_queer_teorija#Foucaultova_mo.C4.87_i_.E2.80.9Enastanak.E2.80.9C_homoseksualnosti., (преузето 17.08.2010.)

Lewis, Reina. *Rethinking Orientalism: Women, Travel and the Ottoman Harem*. London and New York: Tauris. 2004.

Ljevaković, dr Enes. „Blud i prostitucija u svjetlu islamskog učenja i šeriatsko-pravnih propisa.“ *Glasnik Rijasete IZ-e u BiH*, br. 11–12 (2003), str. 24–27.

Саид, Едвард. *Оријентализам*. Земун/Београд: Библиотека XX век. Чигоја штампа, 2000.

²⁶ Фуко, Мишел. „Повијест сексуалности 3“, http://sh.wikipedia.org/wiki/Michel_Foucault_i_queer_teorija#Foucaultova_mo.C4.87_i_.E2.80.9Enastanak.E2.80.9C_homoseksualnosti. (преузето 17. 08. 2010).

Slapšak, Svetlana. „Haremi, nomadi: Jelena Dimitrijević“. *ProFemina*. бр. 15/16, (1998): 138–148.

Jovana M. Reba
Karlovac Gymnasium

The Spectrum of Gender Transformation in Jelena Dimitrijević's *Letters from Nis on Harems*

This paper discusses the controversial part of the travelogue *Letters from Nis on Harems* (1897), written by Jelena Dimitrijević (1862–1945), a remarkable and original woman who, with her art, ideas and her journeys, overcame the boundaries of Serbian patriarchal reality at the turn of the 20th century. According to the postulates of contemporary feminist and imagologist theories, it analyses the following elements: the representation of harem culture and approach to female sexuality and lesbian practice in patriarchal society. By using examples from the text, it is demonstrated how Jelena Dimitrijević demystifies the harem entity by logging taboos, prejudice and erotic connotations. In concluding remarks it is said that the writer (in her travelogue report) revealed a female subculture that symbolizes resistance to male domination at the social, cultural, and sexual level. The Turkish stance toward sexuality, as a biological, social and physical concept, works on several levels: through the theoretical respect for religious and moral laws, but also through the living practice based on modeling of these rules – the practice of homosexual/lesbian relationships, which is a consequence of the rigid system, but also includes the freedom of exploring and moving the boundaries of sexual pleasure. In conclusion, it is emphasised that Jelena Dimitrijević overcame the boundaries of Serbian women's writing and approached contemporary international feminist discourse with her works. That gives her a dominant role in future endeavours towards establishing the history of women's writing.

Keywords: feminist theory, gender roles, alterity, harem literature, transgender, transvesty, otherness, lesbianism